ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА В СИСТЕМІ МОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

GENDER LINGUISTICS IN THE SYSTEM OF LANGUAGE GENERAL SECONDARY EDUCATION

Стаття висвітлює проблему функціонування гендерної лінгвістики в системі мовної загальної середньої освіти. Обґрунтовано необхідність наукового підґрунтя гендерної проблематики в навчальному курсі української мови для старшої школи. Проаналізовано останні дослідження і публікації з порушеної проблеми. Зазначено, що гендерні студії критикують явища андроцентризму та гендерної поляризації. Визначено теми чинної програми з української мови для старших класів, які найбільш доцільні для реалізації елементів гендерної лінгвістики («Іменники чоловічого та жіночого роду, що означають назви людей за діяльністю (поет – поетеса, поетка; директор – директорка, робітник – робітниця та ін.)» (10-й клас), «Стилістичні особливості засобів словотвору» (11-й клас) тощо). Акцентовано увагу на особливостях функціонування фемінітивів: специфіці вживання їх у різних літературних стилях і жанрах, їх функціонуванні в мовленні, найпоширеніших помилках у процесі словотворення. Подано систему різнорівневих вправ і завдань, які сприятимуть формуванню гендерної компетентності та вихованню гендерної культури учнів. Підкреслено, що введення до дидактичного матеріалу з української мови елементів гендерної лінгвістики, зокрема формування в учнів навичок доцільного вживання фемінітивів у різних стилях і жанрах мовлення, сприятиме виведенню назв жінок на рівень загально-вживаних стилістично нейтральних слів, що стане справедливим ствердженням значущості жінки в житті суспільства. Наведено різноманітні приклади творення фемінітивів від назв людей за діяльністю, які впливатимуть на вдосконалення мовленнєвої культури учнів. Перспективи подальших досліджень окреслено в необхідності введення відповідного навчального матеріалу до шкільних підручників, у створенні методичних матеріалів для вчителів, підготовки й видання сучасних словників фемінітивів.

Ключові слова: загальна середня освіта, методика навчання української мови, ген-

дерна лінгвістика, стилістика української мови, фемінітиви.

The article highlights the problem of the functioning of gender linguistics in the system of language general secondary education. The necessity of scientific basis of gender issues in the Ukrainian language course for senior school is substantiated. Recent research and publications on the problem have been analyzed. It has been noted that gender studies criticize the phenomena of androcentrism and gender polarization. The topics of the current program for the senior language that are most appropriate for the implementation of elements of gender linguistics ("Male and female nouns, meaning the names of people by activity (poet – poet, poet; director – director, worker – worker, etc.) are defined" (10 cl.), "Stylistic features of means of word formation" (11 cl.), etc.). Emphasis is placed on the peculiarities of the functioning of feminines: the specifics of their use in different literary styles and genres, their functioning in speech, the most common mistakes in the process of word formation. The system of different levels of exercises and tasks that will contribute to the formation of gender competence and education of students' gender culture is presented. It is emphasized that the introduction of elements of gender linguistics into the didactic material from the Ukrainian language, in particular the formation of feminine skills in different styles and genres of speech in students, will help to bring women's names to the level of common stylistically neutral words, which will become a fair social life. There are various examples of creating femininities from the names of people by activity, which will affect the improvement of students' speech culture. Prospects for further research are outlined in the need for the introduction of appropriate educational material in school textbooks, in the creation of methodological materials for teachers, the preparation and publication of modern vocabulary of feminines.

Key words: general secondary education, teaching methods of Ukrainian language, gender linguistics, stylistics of the Ukrainian language, feminines.

УДК 811.161.2'1:141.72
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-1.10>

Дика Н.М.,
канд. пед. наук, доцент,
завідувач кафедри методики мов
та літератури
Інституту післядипломної педагогічної
освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Глазова О.П.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри методики мов
та літератури
Інституту післядипломної педагогічної
освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Запропоноване дослідження є логічним продовженням попередніх матеріалів «Елементи гендерної лінгвістики у шкільному навчанні української мови» [7], метою якого було ознайомлення вчителів-словесників із предметом дослідження гендерної лінгвістики, можливостями введення її елементів у навчання української мови, привернення уваги до особливостей творення фемінітивів в основній школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями гендерної лінгвістики цікавились Ю. Андрійченко, М. Брус, Н. Розанова, Е. Горо-

шко, Є. Земська, М. Китайгородська, А. Кирилина, Т. Семашко.

Гендерні студії зазначених авторів критикують такі явища, як андроцентризм (культурна традиція, яка вивисує чоловічу модель поведінки, сприймає її за єдину норму, принижує й утискує цим права і свободи жіночої половини людства), гендерна поляризація (намагання вбачати в жінках і чоловіках лише відмінності).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що попри значну кількість наукових розвідок, присвячених різним проблемам гендерної лінгвістики, питання

особливостей реалізації ґендерної проблематики в системі мовної загальної середньої освіти досі залишається малодослідженим.

Мета статті – ознайомити вчителів-словесників з особливостями наукового підґрунтя реалізації ґендерної лінгвістики у процесі навчання української мови у старших класах, привернути увагу до особливостей функціонування фемінітивів, а також подати приклади вправ і завдань, виконання яких сприятиме формуванню ґендерної компетентності та вихованню ґендерної культури старшокласників.

Виклад основного матеріалу. Найбільше для використання елементів ґендерної лінгвістики надаються такі визначені чинною програмою теми, як «Іменники чоловічого та жіночого роду, що означають назви людей за діяльністю (*поет – поетеса, поетка; директор – директорка, робітник – робітниця* та ін.)» (10-й кл.), «Стилістичні особливості засобів словотвору» (11-й кл.).

Ідеться передусім про опрацювання *фемінітивів* (від лат. *fēmina* – «жінка», *fēminīnus* – «жіночий») – групи іменників, маркованих граматичним жіночим родом, альтернативних або парних іменникам чоловічого роду (письменник – письменниця, викладач – викладачка). Фемінітиви називають переважно осіб за родом професійної діяльності, національністю, місцем проживання: *лікарка, крутильниця, українка, киянка, волинчанка* [9, с. 402].

М. Брус зазначає, що тенденції до розвитку фемінітивної системи української мови охоплюють значний історичний період її розвитку, фемінітиви становили своєрідну лексико-семантичну групу слів ще в українській мові XVI–XVII ст., адже були зафіксовані вже в першому церковнослов'янсько-українському друкованому словнику – «Лексисі» Лаврентія Зизанія (1596 р.) [4].

Варто зазначити, якщо ще кілька років тому від іменників – назв осіб за професією або іншими видами діяльності, які не були властиві (або такими вважалися) жінкам, вказівка на особу жіночої статі досягалася за допомогою аналітичних засобів – форм жіночого роду залежних компонентів (присудки-дієслова, означення-прикметники тощо), словосполучень або контекстуальних показників (*Професор Галина Іваненко виступила з доповіддю*), то нині вживання фемінітивів є цілком звичним (*Професорка Галина Іваненко взяла участь у дискусії*). Характерна для української мови тенденція до суфіксального творення співвідносних з іменниками чоловічого роду фемінітивів дедалі більше посилюється, звичними стають слова *мистецтвознавиця, філологиня, міністерка, продавчиня*. Загальноновживаними стають фемінітиви, які характеризують жінок не лише за діяльними ознаками (професія, посада, окремі функції), а й за вчинками, поведінкою, стосун-

ками, інтересами, уподобаннями (*шанувальниця, майстриня, товаришка, вегетаріанка, авантюристка, колекціонерка*).

У сучасній українській мові фемінітиви становлять досить численну підсистему слів (понад п'ять тисяч номінацій) і мають належну термінологічну базу [4].

У текстах наукового й офіційно-ділового стилів фемінітиви вживають обмежено. У Класифікаторі професій зі змінами, затвердженими наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 15 лютого 2019 р. № 259 [1] зазначено: «Назви професій не змінюються за ґендерною ознакою, тобто не може бути жіночої назви професії і навпаки. Наприклад, правильно не «прибиральниця», а «прибиральник службових приміщень», не «завідувачка складом», а «завідувач складом»». Серед винятків у Класифікаторі названо декілька професій, яким притаманне використання тільки в жіночому роді: *швачка, нянька, покоївка, сестра-господиня, економка, друкарка* – цю редакцію назв професій було офіційно визначено Інститутом української мови НАН України і застосовано у Класифікаторі. Надання ж у штатних розписах, трудових договорах, трудових книжках та інших офіційних документах ґендерної ознаки іншим наявним у Класифікаторі назвам робіт (*завідувачка лабораторії, секретарка керівника, паспортниця*) є неправильним.

Упродовж останніх років, передусім під впливом засобів масової інформації, ставлення до фемінітивів кардинально змінюється: їх активно вживають як у публіцистичному стилі (*Перефразовуючи мого знайомого інженера, фемінітиви можуть бути або до всіх професій, або до жодної, і якщо вам нормально звучить «прибиральниця», а «професорка» – ні, то це про вас не дуже гарно каже (із блога адміністраторки української Вікіпедії Helixitta)*), так і в художніх текстах (Сувора, *серйозна <...> Соратниця* (Люко Дашвар)).

Подаємо приклади вправ і завдань, виконанням яких учні здобуватимуть і закріплюватимуть знання про фемінітиви, формуватимуть навички доцільного та стилістично виправданого вживання їх у реченнях і текстах.

10-й клас.

1. Перепишіть, розставте пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте доцільність уживання фемінітивів, визначте спосіб їх творення.

1. Наші критики ставлять в одну лінію і поетів і поетес і літераторів і літераторок. Не знаю як хто а я не раз казала їм за це спасибі так видатна письменниця Леся Українка відгукнулася про тих тогочасних прогресивних чоловіків які не оминали увагою творчості жінок (*3 Інтернету*).
2. Відомий мовознавець та церковний діяч Іван Огієнко стверджував що наша мова витворила парні форми для назв істот чоловічі й жіночі наприклад

учитель – учителька, професор – професорка, гість – гостя, друг – другиня, учень – учениця (З Інтернету). 3. Наша дружна команда мовознавиць вітає колегиню Оксану Петрівну, кандидатку філологічних наук, з Днем народження. Ювілярці зичимо пречудового здоров'я гарного настрою і виключно творчого неспокою (З телеграми). 4. Драматургиня режисерка журналістка засновниця театального фестивалю Аліна Нелега походить із Трансильванії там вона викладає в університеті та працює художньою керівницею національного театру саме так представила героїню авторських читань модераторка зустрічі літературознавиця та критикиня Ганна Улюра (З Інтернету).

2. Утворіть від поданих іменників чоловічого роду іменники, що позначають осіб жіночого статі. За потреби скористайтеся таблицею. Обґрунтуйте вибір суфікса.

Викладач, підприємець, космонавт, переможець, історик, консультант, автомобіліст, металург, філолог, мовознавець (рис. 1).

Дайте відповіді на запитання:

* Які мовні знання вам знадобилися для виконання вправи? Які мовні вміння? Висловіть ваше ставлення до активного вживання фемінітивів у мовленні.

* Прокоментуйте вираз «Мовна норма не є усталеною, вона змінюється відповідно до запитів суспільства». Коментар проілюструйте прикладами. Поясніть, чому зміни мовних норм часом сприймаються важко.

3. Прочитайте. Обґрунтуйте доцільність або недоцільність уживання іменників жіночого роду – назв професій (фемінітивів), прокоментуйте їх творення. Яким чином уживання фемінітивів регулюється стилем висловлення? З'ясуйте стильову приналежність кожного з речень.

1. Оперчук Тетяну Дмитрівну призначити на посаду директорки СЗШ № 220 Дніпровського району м. Києва з 1 серпня 2021 р. (З наказу). 2. Як директриса школи, у своїй діяльності протягом

ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ НА ОЗНАЧЕННЯ ОСІБ ЖІНОЧОГО РОДУ		
Суфікс	Додають до основ	Приклади
<ul style="list-style-type: none"> • -к (а) • -иц(я) • -ин(я) • -ес(а) 	<ul style="list-style-type: none"> • різних типів • на -ник та -ень, -ець • на -ець, а також до основ на приголосний тих слів, що вважалися такими, що не піддаються фемінізації • іншомовних 	<ul style="list-style-type: none"> • програмістка, експертка, міністерка, спікерка, лідерка, журналістка, президентка • дослідник → дослідниця, помічник → помічниця, учень → учениця, службовець → службовиця, мистецтвознавець → мистецтвознавиця, виконавець → виконавиця • видавець → видавчиня, знавець → знавчиня, виборець → виборчиня, психолог → психологиня, хірургиня, майстриня, педагогиня, філософиня, археологиня • баронеса, адвокатеса, критикеса, пілотеса

Деякі іменники мають варіанти: *акторка і актриса, поетка і поетеса*

Рис. 1

звітний періоду я керувалася Статутом школи, Правилами внутрішнього трудового розпорядку, посадовими обов'язками директора школи, законодавством України, іншими нормативними актами, що регламентують роботу керівника загальноосвітнього навчального закладу (*Зі звіту про діяльність на посаді протягом навчального року*). 3. Кожний твір <...> переходив гостру критику пані директорки (*І. Франко*). 4. Молода директорка прийшла працювати в дуже непросту школу в «неблагополучному» районі, де навчаються дуже непрості підлітки (*З рецензії на кінофільм*).

11-й клас.

4. Напишіть есе на одну з тем:

– Фемінітиви: мовна мода чи нагальна потреба часу?

– Фемінітиви як засіб боротьби – «проти» чого чи «за» що?

5. Розпочніть виконання проєкту на одну з тем (на вибір):

– Роль ЗМІ у процесі утвердження мовної норми на прикладі вживання фемінітивів.

– Фемінітиви в мовах народів світу.

Висновки. Уведення до дидактичного матеріалу з української мови елементів ґендерної лінгвістики, зокрема формування в учнів навичок доцільного вживання фемінітивів, сприятиме виведенню назв жінок на рівень загальнонавчаних стилістично нейтральних слів, що стане справедливим ствердженням значущості жінки в житті суспільства.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в необхідності введення відповідного навчального матеріалу до шкільних підручників, у створенні методичних матеріалів для вчителів, підготовці й виданні сучасних словників фемінітивів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. «Про створення робочої групи з питань політики ґендерної рівності та протидії дискримінації у сфері освіти : наказ МОН України від 3 липня 2015 р. № 713 (зі змінами, внесеними згідно з нака-

зами Міністерства освіти і науки № 1007 від 6 жовтня 2015 р. та № 1274 від 20 жовтня 2016 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0713729-15>.

2. Класифікатор професій зі змінами, затвердженими наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 15 лютого 2019 р. № 259. URL: <http://www.buhoblik.org.ua/rizni/classificator/zmist.html>.

3. Аніщенко О. Ґендерні дослідження в педагогічній науці та практиці : навчальний посібник / за ред. Г. Лактіонової, Н. Яковець. 2-ге вид., доп. і перероб. Ніжин : Видавництво НДУ ім. Миколи Гоголя, 2008.

4. Брус М. Фемінітиви як відображення історії українського жіноцтва XVI–XVII ст. *Українська історична та діалектна лексика : збірник наукових праць*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. Вип. 5. С. 144–155. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2236.pdf>.

5. Ґендер для медій: підручник із ґендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик (гол. ред.), О. Плахотнік, Г. Ярманої. 220 с. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Mayerchuk_Maria/Hender_dlia_medii.pdf.

6. Ґендерні стандарти сучасної освіти : збірка рекомендацій. Програма розвитку ООН в Україні. Київ, 2011. URL: https://gender.org.ua/images/lib/2011_gender_standards_p2.pdf

7. Дика Н., Глазова О. Елементи ґендерної лінгвістики у шкільному навчанні української мови. *Інноваційна педагогіка*. Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 21. Т. 1. С. 116–120.

8. Дика Н., Глазова О. Есе як актуальний вид навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках української мови. *Інноваційна педагогіка*. Видавничий дім «Гельветика», 2018. Вип. 7. Т. 1. С. 78–84.

9. Українська мова : енциклопедія. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. 853 с.

10. Семашко Т. Ґендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2010. № 3. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/genderna-lingvistika-vsistemi-suchasnoyimovoznavchoyi-nauki>.

11. Шевченко З. Словник ґендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. URL: <http://a-z-gender.net/ua>.